

MURAD MOLLA KÜTÜPHANESİ NUMARA 83'TE KAYITLI "TEFSİR-İ HÂRİZMÎ"İN AİDİYET SORUNU

Faysal ARPAGUŞ*

Özet

Yazma eserler hakkında bilgi veren kaynaklar, Murad Molla Kütüphanesi numara 83'te yer alan *Tefsîru'l-Hârizmî* adlı Arapça eserin, Ali b. Muhammed el-Hârizmî'ye ait olduğunu kaydeder. Ancak muhteva ve metin tahlili, eser içerisinde verilen kitap ismi ve en sondaki bir not, aslında yazmanın bir başka şahsa, Ebu'r-Rabî' Necmeddin et-Tûfî'ye ait olmasını gerektirmektedir. Bu makalede, sözü geçen yazmanın gerçekte kime ait olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Murad Molla, yazma eser, tefsir, Hârizmî, Tûfî

IN THE MURAD MULLAH LIBRARY NR: 83 REGISTERED "TEFSİR-İ HÂRİZMÎ"'S BELONGING

Abstract

The resources that provide information about manuscripts inform that Arabic manuscript in the Murad Mullah library, nr: 83, belongs to Ali b. Mohammed al-Hârizmî. But content and text analysis, the book name given in the manuscript and a note at the end, claim that the manuscript must belong to another man called the Abu'r-Rabî' Najmuddin at-Tûfî. In this article, we will attempt to reveal whom the manuscript actually belongs to.

Key Words: Murad Mullah, manuscript, tafsir, al-Hârizmi, al-Tûfî

* Öğr. Gör., Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, faysal.arpagus@gop.edu.tr

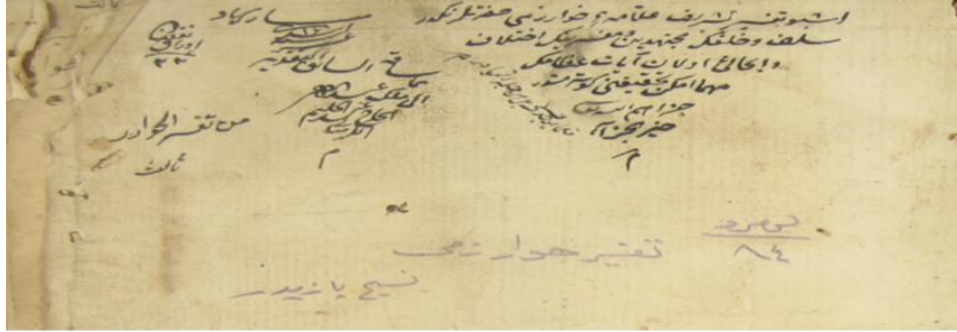
GiriŐ

Yazma eserler, kltrel mirasımızın önemli bir parçasıdır. Bu mirası korumak ve sonraki nesillere aktarmak için kütüphaneler kurulmuŐ; ilgililerinin, kolaylıkla bulup eriŐebilmesi için kataloglar ve bibliyografik eserler hazırlanmıŐtır. Ancak cildinin dağılması, sayfalarının kaybolması veya burada sayamadığımız başka nedenlerle, hakkında doğru bilgi veremeyecek Şekilde tahrip olmuŐ eserlerin, sonraki dönemlerde kayda geçirilmesinde zaman zaman yanlışlıklar da yapılabilmıŐtir.

Bu Şekilde kayda geçmiş eserlerde Őuna benzer problemler görülebilmektedir:

1. Eser, müellifine deđil de baŐkasına nispet edilmiş olabilir.
2. Eser müellife aittir; fakat eserin adı yanlış verilmiŐ olabilir.
3. Eser ve müellif adı doğrudur; fakat isim benzerliği sebebiyle hem eser ve hem de müellif başka bir eser ve müellifle karıŐtırmaya müsait olabilir.

Bunlara ilaveten başka sebepler de zikredilebilir. Yaptığımız araştırma neticesinde Murad Molla Kütüphanesi'nde aŐađıda kayıtlarını vereceğimiz yazmayla ilgili de benzer bir durum söz konusudur. İlgili nüshanın vikye varağındaki notlar Őu Şekildedir:

Resim: 1

“İŐbu Tefsir-i Őerif Allâme-i Hârizmî hazretlerininidir. Selef  halefin müçtehidin  mfessirinin ihtilf  ilhk olan yt-ı izmun mehm emken tahkkini gstermiŐdr. ‘Cezhmullhu hayra’l-cez’. Kallema yced nshath bel min clleti’n-nevdir.”

Sol st köŐede, “noksan evrk: 33” ve onun alt kısmında rika yazı ile:

“Min Tefsiri'l-Hârizmî” ve “sâlis” yazmaktadır. Bunun biraz altında ve sayfayı tam ortalayacak şekilde soluk bir yazı ile tekrar “Tefsîr-i Hârizmî”, “nesih yazıdır” kaydı vardır.

İlgili eserin kütüphane tasnif numaralarının bulunduğu sol alt kısımda şu bilgiler yer almaktadır:

Kısım: (boş)
Yeni Kayıt: 64
Eski Kayıt: 83
Tasnif No: 297.1

Ayrıca eserin muhtelif sayfa kenarlarında, orijinal yazıdan farklı ve vikaye varağındaki yazı ile aynı elden çıktığı belli olan “تفسير الخوارزمي” kayıtlarına rastlanmaktadır¹.

Bu makalede Süleymaniye Kütüphanelerine bağlı Murad Molla Kütüphanesi² bünyesinde bulunan ve yukarıda bilgileri verilen yazmanın, üzerinde verilen bilgiler ve araştırma neticesinde elde edilen bulgular ışığında **aidiyet sorunu** ele alınacaktır.

1. Bibliyografik Eserlerde Hârizmî Tefsiri İçin Verilen Bilgiler

Süleyman MOLLAİBRAHİMOĞLU'nun “*Yazma Tefsir Literatürü*” adlı eserinin ‘Müellifleri Bilinen Tefsirler’ bölümünde, eldeki yazmanın kütüphane kayıtları verilerek “Ali b. Muhammed el-Hârizmî (takriben 560 h.)”ye ait olduğu; fakat müellife atfedilen *Şemârihü'd-Dürer Fî Tefsîri'l-Ây Ve's-Süver* olup olmadığının tespit edilemediği belirtilmektedir³. Fuat Sezgin de *Târihü't-Türâsi'l-Arabî*'de, malum yazmaya işaretlerle şu bilgilere yer vermiştir:

تاريخ التراث العربي، علوم القرآن – مخطوطات – التفسير وعلومه.

المعلومات: 20. الخوارزمي (ابو الحسن علي بن عراقي بن محمد بن علي العمراني الصناري، ت: 539 هـ).

¹ Mesela yazmanın üçüncü varağı, sol üst köşesinde “من تفسير الخوارزمي – من تفسير الخوارزمي” kaydı vardır.

² Murad Molla Kütüphanesi, Süleymaniye'ye bağlı kütüphaneler içerisinde zikredilir. 1999 yılındaki depremde kütüphane binası zarar görünce buradaki koleksiyon, Süleymaniye Kütüphanesine taşınmıştır. <https://tr.m.wikipedia.org> (27.03.2016)

³ Süleyman Mollaibrahimoğlu, *Yazma Tefsir Literatürü*, İstanbul, 2007, Damla Yayınevi, s. 157-159

تفسير الخوارزمي (شماريخ الدرر)

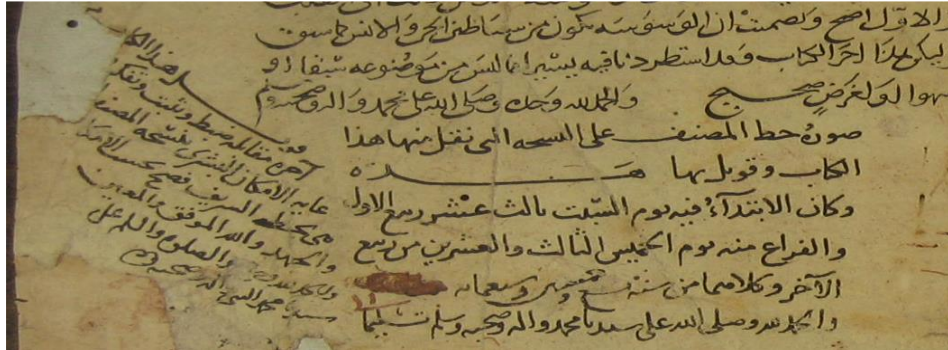
محمد مراد ملا 9 (93)⁴.

Bu bilgileri değerlendirecek olursak eserin, Ali b. Muhammed el-Hârizmî'ye ait olduğu ve adının da “*Şemârihü'd-Dürer*” olduğu neticesi ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda kaynak olarak gösterilen bibliyografik eserler dışında Hârizmî Tefsiri'nin yazmasına işaret eden başka herhangi bir kayda rastlanmamıştır⁵.

2. İlgili Yazmadaki Karinelere Hareketle Eserin Ali b. Muhammed el-Hârizmî'ye Aidiyetinin Mümkün Olup Olmadığı

Yazmalarda, eserin kime ait olduğunu bildiren noktalardan bir tanesi de ferağ kaydıdır⁶. Ferağ kaydında yer alan notlarda “kitabın musannif hattı esas alınarak beşer imkânının elverdiği ölçüde zapt edilerek 759 h. senesinde istinsâh edildiği” ifade edilmektedir. Fakat musannif ve müstensihinin kim olduğuna dair herhangi bir kayıt mevcut değildir. İlgili kısım şöyledir:

Resim: 2

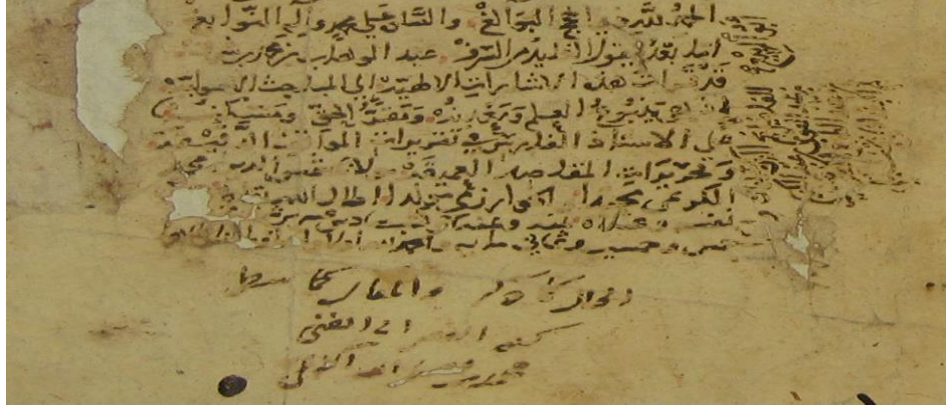
⁴ [⁵ Mesela Ömer Nasuhi Bilmen, Kehhâle, Hacı Halife, Suyûtî ve bibliyografik eser yazan diğer müellifler, Ali b. Muhammed el-Hârizmî'nin yazması için herhangi bir kayıt zikretmezler.](https://books.google.com.tr/books?id=1e3r7R6bAZMC&pg=PT386&lpg=PT386&dq=الخوارزمي+(+الحسن+علي+بن+عراق+بن+محمد+بن+علي+العمراتي+el-Fihrisü's-Şâmil Li't-Türâsi'l-Arabiyyi'l-İslâmî, el-Mecmaü'l-Melikî, Ürdün, 1979, c. 2, s. 1044. Benzer bilgiler, Mucemü'l-Müellifin'de de vardır ve şöyledir: Ali b. Arrâk es-Sinnâri el-Hârizmî (ö. 539 h. / 1144 m.), Nahivci, dilci, fakih ve müfessir. Kur'ân tefsirine dair <i>Şemârihü'd-Dürer</i> onun musannefâtındandır. (Ömer Rızâ Kehhâle, <i>Mucemü'l-Müellifin</i>, c. 2, s. 475-476. Kehhâle ilgili sayfalarda, kendi kaynaklarını da vermektedir.)</p>
</div>
<div data-bbox=)

⁶ Ferağ kaydı: Kelime anlamı, bir işi tamamlayıp boşa çıkma, çekilme, terk etme anlamında olup müstensihlerin, yazma eserlerin genellikle sonuna koydukları ve metnin yazımının bittiğini belirten kayıttır. Ketebe kaydı veya istinsah kaydı olarak da ifade edilir.

Yani:

صورة خطّ المصنّف علي النسخة التي نقل منها هذا الكتاب وقوبل بها هذه. وكان الإبتداء فيه يوم السبت ثالث عشر ربيع الأول. والفراغ منه يوم الخميس الثالث والعشرين من ربيع الآخر. وكلاهما من سنة تسع وخمسين وسبعمئة. والحمد لله وصلي الله علي سيّدنا محمد وآله وصحبه وسلّم.

Bunun hemen altında yer alan ve başka biri tarafından yazıldığı anlaşılan, çoğu silinmiş olması sebebiyle okunması oldukça güç olan kısımda, şu ifadeler yer almaktadır:

Resim: 3

الحمد لله ذي الحجج البوالغ والصلاة علي محمد وآله النوابع
 أمّا بعد يقول من الشرف عبد الواحد بن محمد ابو الربيع⁷.
 قد قرأت هذه الإشارات الإلهية إلي المباحث الأصولية
 (- في الهامش - للعلامة نجم الدين سليمان بن عبد الكريم الطوفي الصرصري البغدادي
 الحنبلي)
 ينبوغ العلم ومعدنه ومقر الحقّ

⁷ أبو الربيع سليمان بن عبد الله ابن عبد القوي عبد الكريم الطوخي (الطوفي) الصرصري Tam ismi: kenarda yer almaktadır. Abu al-Rبيع 7 Bağdatlı İsmail Ruhi Paşa, نجم الدين البغدادي الحنبلي المعروف بابن السوقي ولد سنة 657 او 670 وتوفي سنة 716 ست عشرة وسبعمئة. Hediyyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin, Ankara: M.E.B. Yayınları, 1990, c. 1. S. 210

علي الأستاذ الفارس في تقارير المواقف
 وتحريرات المقاصد العميقة لشمس الدين محمد
 محمد أبي الخوارزمي أطل الله عمره
 في سنة خمس وخمسين وثمان مائة. والحمد لله أولاً وآخراً
 الحال كما ذكر – والمقال كما سطر
 كتبه الفقير إلى الغني – محمد بن

Burada şu hususlar dikkat çekmektedir:

1. *El-İşârâtü'l-Îlâhiyye İle'l-Mebâhisi'l-Usûliyye* ("Kara'tü hâze'l-kitâb" dendiğine göre bu eserin adı olabilir.)
2. Allâme Abdülkavî Abdülkerîm et-Tûhî (veya et-Tûfî) es-Sarsarî (657 – 716 h.) (Tam ismi şu şekildedir: Süleyman bin Abdullah İbn Abdülkavî Abdülkerîm et-Tûhî es-Sarsarî Necmüddin Ebu'r-Rabi' el-Bağdâdî el-Hanbelî. Ülkemizde daha çok Necmettin et-Tûfî olarak bilinmektedir.)
3. Üstaz-ı Fâris
4. Şemsüddin Muhammed Ebi'l-Hârizmî (yazı okunaklı olmadığından ismin bu şekilde olduğu tahmin edilmektedir.)
5. 855 h. (Müstensih hattından okunduğu veya –zayıf bir ihtimal olmakla birlikte- müstensih hattından yeniden yazıldığı tarih olabilir)⁸.

Bu bilgiler ışığında:

1. "*El-İşârâtü'l-Îlâhiyye Ve'l* [veya bazı kayıtlardaki şekliyle *İle'l*] - *Mebâhisi'l-Usûliyye*" adlı eser, musannif Süleyman b. Abdullah b. Abdülkavî Abdülkerîm et-Tûhî es-Sarsarî'ye aittir⁹. (الإشارات الإلهية والمباحث الأصولية في التفسير)
2. Elimizdeki yazma nüshanın 41-b varağının (ya da sol üst köşesinde sonradan konulduğu tahmin edilen numarayı dikkate alırsak 76. sayfanın) ikinci satırında, Nisâ, 4/82. ayetin tefsirinde "كما بيّناه في كتاب دفع التعارض عما يوهم التناقض" ifadesi yer almaktadır. Burada ismi geçen *Kitâb u Def'i't-Teâruz Ammâ Yühimü't-Tenâkuz* da es-Sarsarî'nin musannefâtındandır¹⁰. (دفع التعارض عما يوهم التناقض في الكتاب والسنة)

⁸ Süleyman Mollaibrahimoğlu, bu tarihin, sema kaydı olduğunu belirtmektedir. Bkz. a.g.e., s. 159

⁹ Bağdatlı İsmail Ruhi Paşa, a.g.e., c. 1, s. 210

¹⁰ Hacı Halife, *Keşfü'z-Zunûn*, Bab "Def'", c. 1, s. 756

Buraya kadar vermiş olduğumuz bilgilerden hareketle –her ne kadar yazmanın üzerinde “Tefsir u Hârizmî” yazsa da- eserin “*el-İşârâtü'l-İlâhiyye İle'l-Mebâhisi'l-Usûliyye*” müellifinin de “Süleymân bin Abdullah İbn Abdülkavî et-Tûhî es-Sarsarî”, meşhur adıyla “Necmettin et-Tûfî”nin olma ihtimali gündeme gelmektedir.

3. Müfessir Ali b. Muhammed El-Hârizmî

Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*'da onun adını “Ali b. Muhammed b. Ali b. Ahmed b. (Hârûn)¹¹ Mervân el-İmrânî el-Hârizmî Ebu'l-Hasen el-Edîb” olarak verir. “Hüccetü'l-Efâdîl ve Fahrû'l-Meşâyih” olarak lakaplandırıldığını ve takriben 1167 m./560 h. senesinde vefat ettiğini belirtir¹². Kaynaklarda onun Mu'tezilî¹³ ve Hanefî¹⁴ olduğu, “*İştikâku'l-Esmâ', el-Mevâzi' ve'l-Büldân*” adlı eserlerinin yanı sıra bir de tefsir telif ettiği kaydı vardır. Bu tefsirin adını Ziriklî, “*Tefsîru'l-Kur'ân*” olarak verirken *Mu'cemü'l-Müellifin* sahibi Kehhâle “*Şemârihu'd-Dürer fi Tefsîri'l-Ây ve's-Süver*” şeklinde verir. Fakat Mustafa Bilgin¹⁵ ve Süleyman Mollaibrahimoğlu'nun¹⁶ verdiği bilgiler ve değerlendirmeler göz önüne alındığında müellifin hem şahsı ve hem de telifatının isimleri konusunda bir karışıklık vardır.

Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l-Müfessirîn* adlı eserinde, hicrî altıncı asırda yaşayan Ali b. Muhammed el-Hârizmî adında üç müfessirden bahseder. Bunlardan birincisi hicrî 539'da vefat eden Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el-İrâk (veya el-Arrâk) es-Sinnârî'dir ki Suyûtî'nin Buğye'de zikrettiğine göre *Şemârihü'd-Dürer*'in müellifidir¹⁷.

Diğeri, müfessir Fahrû'l-Meşâyih Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Hârizmî –ki bu zât, Zemahşerî'nin en kudretli talebelerindendir ve *Tefsîrû'l-Kurân* adında bir eseri vardır. Hicrî 560 tarihleri civarında vefat etmiştir¹⁸. Bir diğeri ise

¹¹ Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, t.y. c. 1, s. 433.

¹² Yâkût, *Mu'cemü'l-Üdebâ: İrşâdü'l-Erîb İlä MMarifeti'l-Edîb*, (Tahkik: İhsan Abbas), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1993, c. 5, s. 1961

¹³ Yâkut, *ag.e.*, c. 5, s. 1961

¹⁴ Dâvûdî, *ag.e.*, c. 1, s. 433

¹⁵ Mustafa Bilgin, *Tefsirde Mu'tezile Ekolü*, (Basılmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi, 1992 s. 238

¹⁶ Süleyman Mollaibrahimoğlu, *ag.e.*, s. 158

¹⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l-Müfessirîn*, İst., 1973-1974, c. 1, s. 471-2. Burada Yakut el-Hamevî'nin verdiği bilgileri vermenin yerinde olacağı kanaatindeyiz. Müellif Hârizmî hakkında bilgi veren kaynakları, *Mu'cemü'l-Üdebâ*'da (c. 5, s. 1961) şöyle zikreder:

ترجمة العمراني في الأنساب 9: 53 واللباب 2: 357 ومعجم الألقاب 3: 257
والجواهر المضية 1: 378 والوافي 22: 94 وبغية الوعاة 2: 195 وطبقات الداودي 1:
430.

¹⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *ag.e.*, c. 1, s. 478

Ebü'l-Fazl Ali b. Muhammed el-Hârizmî el-Bakkâlî'dir. Hicrî 576'da vefat eden müellifin, *Miftâhu't-Tenzil* ve *Kitabü't-Tefsîr* adında eserleri bulunmaktadır¹⁹.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında Murad Molla'daki bu yazma, müelliflerden acaba hangisine aittir?

Fuat Sezgin'in verdiği bilgiler dikkate alınacak olursa, hicrî 539'da vefat eden ve es-Sinnâri olarak bilinen, müfessir Ali b. Muhammed'e ait olmalıdır. Zaten o, bu müellifi işaret etmektedir. Fakat Süleyman Mollaibrahimoğlu'nun verdiği bilgiler dikkate alınacak olursa bu durumda da h. 560 civarında vefat eden Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Hârizmî'ye ait olmalıdır²⁰. Bu iki ihtimal, üçüncü olarak zikredilen Ebu'l-Fazl Ali b. Muhammed el-Hârizmî el-Bakkâlî'ye değinmeye ihtiyaç bırakmamaktadır. Fakat Sinnârî ve Ebu'l-Hasen el-Hârizmî'ye izafe etmek için de kesin bir delil ortaya konamamaktadır.

4. Ebu'r-Rabî Süleymân b. Abdullah et-Tûhî [et-Tûfî] ve telifâtı

Yazmanın bizzat ferağ kaydında yer alan ve bu ikisinden tamamen farklı olarak ismi geçen Ebu'r-Rabî Süleymân b. Abdullah et-Tûhî [et-Tûfî, ö. 716 h.]'den bahsetmiştik. Tam ismi, Ebu'r-Rebi Süleyman b. Abdülkavî b. Abdülkerîm b. Saîd Necmüddîn et-Tûhî [et-Tûfî]'dir. Hanbelî mezhebine mensuptur ve İbnü Teymiyye gibi meşhur bir zatın talebesi olmuştur. *Ed-Dürerü'l-Kâmine'* de onun 657'de Bağdat'a bağlı Tûf'ta doğduğu, sonra Şam'a gidip bir müddet orada ikamet ettiği ve ardından Mısır'a gittiği ve 716 h.'de Mısır'da (Kus'ta) vefat ettiği bilgileri yer almaktadır²¹. Kırktan fazla olduğu zikredilen eserleri arasında *el-İşârâtü'l-İlâhiyye İle'l-Mebâhisi'l-Usûliyye*, *Tefsîr u Sûret-i Talâk*, *Tefsîr u Sûret-i İnşikak'*ın yanısıra *Def'u't-Teâruz Ammâ Yûhimü't-Tenâkuz* gibi eserleri de vardır²².

5. El-İşârâtü'l-İlâhiyye İle'l-Mebâhisi'l-Usûliyye ve Tahkikli Neşri

Eser, Ebu Asım Hasan b. Abbas b. Kutup tarafından tahkik edilmiş ve 2003 yılında Mısır'da neşredilmiştir. Tahkikli neşir, üç cilttir. Muhakkik, tahkike geçmeden önce Tûfî'nin metodunu, hocalarını, talebelerini ve telifâtını zikreder. Birinci cilt, Fatıha suresi ile Âl-i İmrân suresinin sonuna kadar olan kısmı kapsar.

¹⁹ Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.*, c. 1, s. 480

²⁰ Süleyman Mollaibrahimoğlu, yukarıda verdiği bilgileri Katip Çelebi'ye dayandırır. Ancak *Keşfu'z-Zunûn'*daki vefat tarihinin h. 539 olarak verildiğini belirttiğinden sonra başka karinelere hareketle Ali b. Muhammed el-Hârizmî'nin vefat tarihi için h. 560 / m. 1165'i verir. (Bkz., *a.g.e.*, s. 157)

²¹ İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine fi 'Âyâni'l-Mie Sâmine*, c. 2, s. 295

²² Tûfî, *el-İşârâtü'l-İlâhiyye İle'l-Mebâhisi'l-Usûliyye*, tah. Ebu Asım Hasan b. Abbas b. Kutub, *el-Fârûku'l-Hadîse*, 2002, Kahire, c. 1, s. 125-152,

İkinci cilt, Nisâ sûresi ile başlayıp Meryem suresi ile sona erer. Son cilt ise Tâ-hâ sûresi ile başlayıp Nâs suresi ile biter. Ebû Âsım tahkikinde Murad Molla'daki nüshadan hiç bahsetmez; çünkü ona atfedilen bir nüsha, kayıtlarda mevcut değildir.

Süleymaniye-Murad Molla'daki yazma ise tek cilt olup 220 varaktır ve her bir sayfa 21 satırdır. Vikaye varağında "noksan sayfa: 33" şeklinde bir kaydın olduğu belirtilmişti. Bu bakımdan eldeki yazma, Bakara 2/106'nın tefsiri ile başlar ve Nâs suresi ile biter. Fakat ciltleme esnasında bazı yanlışlıklar yapıldığı için Arâf sûresinin bir kısmı, Secde suresinden sonra verilmiştir. Bazen metin içindeki yerlerin üzeri çizilmiş ve kenarlarına düzeltmeler konulmuş ve bazen de birkaç satır art arda silinmiştir. Bunların müstensih tarafından tashih için yapıldığı anlaşılmaktadır.

6. İlgili Yazmanın *el-İşârât* İle Karşılaştırılması

6.1. Müellifin mezhebi açısından

Yukarıda h. 6. asırda yaşayan üç tane "Ali b. Muhammed el-Hârizmî" olduğunu zikretmiştik. Terâcîm ve tabakât kitaplarına bakıldığında bunların tamamının "Hanefî" ve "Mutezilî" olduğu yazılıdır²³. Bir başka önemli nokta ise "Ali b. Muhammed el-Hârizmî" hakkında malumat veren eserlerin tümünde, onun dilci (en-nahvî), şair, müfessir ve fakih olduğu kayıtları vardır. "Bu hususta ittifak edilmiştir" demek, yanlış olmaz. Ancak iyice tetkik edildiğinde eserlerinin, vefat tarihlerinin, lakap ve künyelerinin birbiriyle karıştırıldığı da görülmektedir. Bu durum, kesin olarak kaç tane Ali b. Muhammed el-Hârizmî olduğunu ve hangi eserin kime ait olduğunu tespit etmede zorluk meydana getirmektedir. Dolayısıyla teracim ve tabakat kitaplarında birbirinden farklı bilgilerin verilmesi bu yüzdendir. Konumuz açısından Ali b. Muhammed el-Hârizmî hakkında bu kadar bilgi yeterli olacaktır.

Bilinen adıyla Necmettin et-Tûfî'ye gelince, onun "Hanbelî" olduğu çok açıktır. Kendisi hakkında yukarıda bilgi verildiği için burada tekrar o konuya girilmeyecektir. Ancak *el-İşârât*'ta gerek Mutezileye ve gerekse Ebû Hanîfe'ye muhalefet ettiği hususlara birkaç örnek vermek yerinde olacaktır.

²³ Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, VII, 215; Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, I, 698; Davûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, I, 433

İlk olarak Yunus 10/25'in tefsirinde Cenâb-ı Hakk'ın, esenlik yurduna davetinin umumi, fakat hidayetinin ise dilediği kimse için hususi olduğunu, hidayetini, Allah'ın lütfuyla, dalaletin ise takdiriyle/kudretiyle olduğunu belirttikten sonra bunların tamamının, ilm-i ezelisine müstenit olduğunu da belirtir. Oysa Mutezile, hidayet ve dalalet konusunda asıl olanın kulun tercihi olduğunu iddia ederek ona tam bir hürriyet hakkı tanır. Tûfî, *"Allah esenlik yurduna çağırır ve kullarından dilediğini sırat-ı müstakime iletir"* ayetini verdikten sonra *"İşte bu Mutezile'nin belini kıran delillerden bir tanesidir"* der. Mutezilî olduğu söylenen bir kimsenin, bizzat kendi mezhebi hakkında böyle bir ifade kullanması makul görünmemektedir. Tûfî'nin kendi ifadesi şöyledir:

والله يدعوا إلى دار السلام ويهدي من يشاء إلى صراط مستقيم هذا من القواصم للمعتزلة لانه دعي عاماً وهدى خاصاً لمن شاء فدل علي ان الهدي بفضله والضلال بقدره كل ذلك مستند إلى سابق علمه²⁴.

Bir başka örnek ise Bakara 2/110'un tefsirinde "Namazı kılın ve zekâtı verin!" emrinden hareketle Ebû Hanife'nin bunu, (zengin olan) çocuk ve delinin malından, zekâtın vacip/farz olmadığına delil getirmesi gösterilebilir. Çünkü burada namaz ve zekât birlikte zikredilmiştir. Ebû Hanife'ye göre, nasıl ki âkil ve bâliğ olmayana namaz farz değilse zekât da farz değildir. Hz. Ebubekir'in; "Her kim namazla zekâtın arasını ayırırsa onunla mutlaka savaşırım!" sözü de bunu teyit eder. Oysa çocuğun ve delinin malından zekâtın verilmesi gerektiğini iddia edenler, zekâtın malla alakalı olduğunu ve her ne kadar çocuğun ve delinin bu konuda ehliyeti olmasa da velisinin onun malından zekât vermesi gerektiğini söylerler. Bu meselenin, usul-ü fıkhıta ahkâmın istidlal keyfiyeti babından olduğunu belirten Tûfî'nin, konu ile ilgili ifadesi şöyledir:

وأقيموا الصلاة وآتوا الزكاة يحتج بها ابو حنيفة علي ان الزكاة لا يجب في مال الصبي والمجنون بدلالة الإقتران وهو انه قرن الزكاة بالصلاة. ثم الصلاة عبادة فكذي الزكاة ولا عبادة علي غير مكلف. ولذا قال ابو بكر رضي الله عنه: لأقاتلن من قرّق بين الصلاة

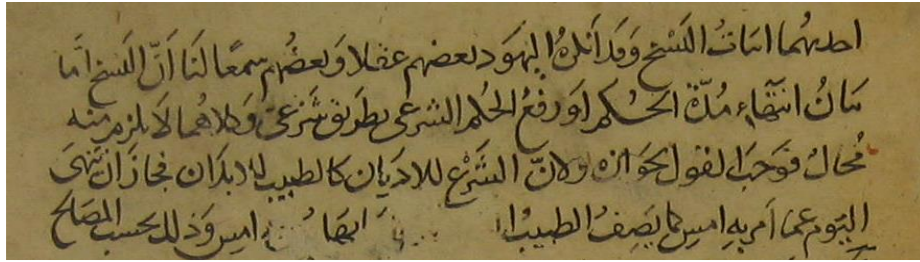
²⁴ Tûfî, *el-İşârât*, c. 2, s. 293

والزكاة فمن الزم الصبي الزكاة دون الصلاة فقد فرّق بينهما. ودلالة الإقتران شبيهة بأنها من أصول الفقه من باب كيفية الإستدلال علي الأحكام واستثمارها منها²⁵.

Tûfî'nin burada Ebû Hanife'nin görüşünü tenkit ettiği söylenemeyeceği gibi tam olarak tasvip ettiği de söylenemez. Oysa *el-İşârât*'ın muhtelif yerlerinde Hanbelî mezhebinin büyüklerinden bahsederken onun "şeyh falanca"²⁶ ifadesini kullandığını ve muhakkik Ebu Asım'ın da *Muhtasarü'r-Ravza Şerhi*'nde Tûfî'nin İbn Teymiye'den "şeyhuna-şeyhimiz, büyüğümüz" diye bahsettiğini söyler. Bu iki örnek, onun Mutezileye mensup olmadığı gibi, Hanefi mezhebine de mensup olmadığını gösterir²⁷.

6.2. Metin karşılaştırması açısından

Bahse konu yazmanın ilk satırları şöyledir:

Resim: 4

Tahkikli neşirde ise yukarıdaki ifadeler şöyle yazıya geçirilmiştir:

أحدهما إثبات التّسخ. وقد أنكره اليهود بعضهم عقلاً و بعضهم سمعاً. لنا أنّ التّسخ إمّا بيان إنتهاء مدّة الحكم أو رفع الحكم الشرعيّ بطريق شرعيّ. وكلاهما لا يلزم منه محالّ. فوجب القول بجوازه. ولأنّ الشرع للأديان كالطبيب للأبدان. فجاز أن ينهي اليوم عمّا أمر اليوم بما أمر به امس يصف الطبيب اليوم للمريض ما نهاه عنه²⁸.

²⁵ Tûfî, *El-İşârât*, c. 1, s. 290

²⁶ Tûfî, *El-İşârât*, c. 3, s. 90

²⁷ Tûfî, *El-İşârât*, c. 1, s. 115

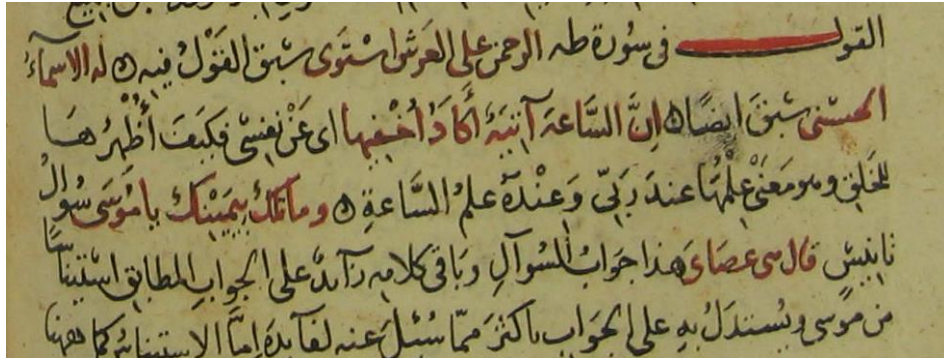
²⁸ Tûfî, *El-İşârât*, c. 1, s. 286

Bir başka örnek verecek olursak üçüncü cildin hemen başında yer alan Tâhâ suresi, tahkikli neşirde şöyle başlar:

القول في سورة طه

الرحمن علي العرش استوي سبق القول فيه. له الأسماء الحسني سبق ايضاً. إنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أَخْفِيهَا أَي عَنْ نَفْسِي، فَكَيْفَ أَظْهَرُهَا لِلخَلْقِ. وَهُوَ مَعْنَى عِلْمِهَا عِنْدَ رَبِّي وَعِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ. وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسَى سؤَالٌ تَأْنِيْسٍ. قَالَ هِيَ عَصَايَ هَذَا جَوَابُ السُّؤَالِ وَبَاقِي كَلَامِهِ زَائِدَةٌ عَلَي الْجَوَابِ الْمَطْلُوقِ إِسْتِيْنَاْسًا مِنْ مُوسَى وَيُسْتَدَلُّ بِهِ عَلَي الْجَوَابِ بِأَكْثَرِ مِمَّا سُئِلَ عَنْهُ لِفَائِدَةٍ إِمَّا الْإِسْتِيْنَاْسُ كَمَا هَهُنَا²⁹.

Aynı kısım, aşağıdaki resimde de görüldüğü üzere 125. varağın sağ alt kısmında şöyle yer almaktadır:

Resim: 5

Görüldüğü üzere her iki örnek, satır satır aynıdır. Bu bakımdan Süleymaniye Murad Molla'daki yazma her ne kadar Harizmi tefsiri olarak kayıtlara geçmiş olsa da eserin et-Tûfî'ye ait olduğu kesinlik kazanmaktadır.

²⁹ Tûfî, *El-İşârât*, c. 3, s. 5

Sonuç

Bu makalede, hal-i hazırda Süleymaniye Kütüphaneleri bünyesinde bulunan ve Murad Molla Kütüphanesi, Kısmı: ..., Yeni Kayıt: 64, Eski Kayıt: 83, Tasnif: 297.1 şeklinde numaraları verilen yazmanın, gerçekte kime ait olduğu sorgulanmıştır.

Alandaki en yeni çalışma sayabileceğimiz Süleyman Mollaibrahimoğlu'nun "*Yazma Tefsir Literatürü*"'nden geriye doğru giderek, Fuat Sezgin, Brockelmann, Kehhâle, Katip Çelebi, Bağdâdî ve daha başka kimselerin eserlerine müracaat edilmiştir. Bahsedilen yazmanın yer, kayıt ve numarasını verenler, onun Ali b. Muhammed el-Hârizmî'ye ait olduğunu söylerler. Çünkü yazmadaki zahiri deliller de buna işaret etmektedir. Bu işaretler, bibliyografik eserleri, yazmanın aidiyeti konusunda yanlış yönlendirmiş ve silsile yoluyla yapılan alıntılama sebebiyle eser, baş tarafının da kaybolması sebebiyle "Tefsîr-i Hârizmî" olarak kayıtlara geçmiştir.

Ancak yapmış olduğumuz araştırma neticesinde durumun böyle olmadığı anlaşılmıştır. Ferağ kaydının altında ve başka bir el yazısı ile yazılmış olan "Ebu'r-Rebi'" künyesi, Nisâ 4/82. ayetin tefsirinde "*Def'ü't-Teâruz Ammâ Yûhimü't-Tenâkuz*" gibi isimlerin bulunması, bizi bunlar hakkında araştırma yapmaya sevk etmiştir.

Bir başka dikkat çeken nokta ise yazmayı Ali b. Muhammed el-Hârizmî'ye nispet edenlerin, onun mezhebi hakkında "Hanefî-Mutezilî" nitelemesini yapmış olmalarıdır. Oysa müellifin eser içerisindeki yaklaşımları, onun hiç de böyle olmadığını gösterir. Mutezilenin, usul-ü hamse olarak bilinen bütün temel meselelerinde de ona muhalefet ettiği görülür.

Muhteva tenkidine ilaveten metin tenkidi de yapılan yazmanın aslında Tûfî'nin, *el-İşârâtü'l-İlahiyye İle'l-Mebâhisi'l-Usûliyye* adlı eseri olduğu anlaşılmıştır. Ardından, *el-İşârât*'ın Mısır-Kahire baskılı tahkikli neşri ile de mukayesesi yapılmış ve eserin birebir aynı olduğu tespit edilmiştir.

Bütün bunlardan sonra yazmanın, "*El-İşârâtü'l-İlahiyye İle'l-Mebâhisi'l-Usûliyye*" ve müellifinin de Necmeddin et-Tûfî ismiyle meşhur, Süleyman bin Abdullah İbn Abdülkavî Abdülkerîm et-Tûhî es-Sarsarî Necmüddin Ebu'r-Rabi' el-Bağdâdî el-Hanbelî olduğu söylenmelidir.

Kaynaklar

Kur'ân-ı Kerim

el-Asklânî, İbn Hacer, ed-Dürerü'l-Kâmine, Meclis-i Dairati'l-Maârifî'l-Osmaniyye, Haydarâbâd, 1972

Bağdadî, İsmail Ruhi, Hediyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn, Dâr u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1951

Bilgin, Mustafa, Tefsirde Mu'tezile Ekolü, (Basılmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi, 1992

Bilmen, Ömer Nasuhi, Büyük Tefsir Tarihi, Tabakâtü'l-Müfessirîn, İstanbul, 1973-1974, I-II

Dâvûdî, Ali b. Ahmed, Tabakâtü'l-Müfessirîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

Et-Tûfî, Süleyman bin Abdullah İbn Abdülkavî Abdülkerîm et-Tûhî [et-Tûfî] es-Sarsarî Necmüddin Ebu'r-Rabî' el-Bağdâdî el-Hanbelî, el-İşârâtü'l-İlâhiyye İle'l-Mebâhisi'l-Usûliyye, (Tah: Ebu Asım Hasan b. Abbas b. Kutup), el-Fârûku'l-Hadîse, Kahire, 2003

Hacı Halife, Katip Çelebi, Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat, 1941

Kehhâle, Ömer Rıza, Mu'cemü'l-Müellifîn, Dar u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1993

Mollaibrahimoğlu, Süleyman, Yazma Tefsir Literatürü, Damla Yayınevi, İstanbul, 2007

Sezgin, Fuat, Târihü't-Türâsil Arabî, (Terc. Mahmud Fehmi Hicâzî vd.) İdaretü's-Sekâfe, Suudi Arabistan, 1991

Elektronik Kaynaklar

[https://books.google.com.tr/books?id=1e3r7R6bAZMC&pg=PT386&lpg=PT386&dq=\(+الحسن+علي+بن+عزاق+بن+محمد+بن+علي+العمراني+الخورزمي\)+](https://books.google.com.tr/books?id=1e3r7R6bAZMC&pg=PT386&lpg=PT386&dq=(+الحسن+علي+بن+عزاق+بن+محمد+بن+علي+العمراني+الخورزمي)+)Elektronik Erişim: 29 Mart 2016

https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Murat_Molla_K%C3%BCt%C3%BCphanesi; Elektronik Erişim: 27 Mart 2016.